

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.85



Олександр Маркович Бандурка, доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, президент Кримінологічної асоціації України (Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків)

Олексій Миколайович Литвинов, доктор юридичних наук, професор, відповідальний секретар Кримінологічної асоціації України (Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків)



СИСТЕМА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

Статтю присвячено дослідженню системи протидії злочинності, її сутнісних ознак та порівнянню із суміжними категоріями. Визначено місце цього поняття серед кримінологічних категорій.

Ключові слова: протидія злочинності, система, запобігання, профілактика злочинів, управління.

© О. М. Бандурка, О. М. Литвинов, 2015

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ. В умовах безпрецедентного погіршення кримінальної ситуації країни, що потягло за собою зниження рівня захищеності та підвищення рівня віктимізації суспільства, запобіжна діяльність держави вважається однією з провідних функцій системи, що забезпечує досягнення реальних результатів у справі стримування злочинності, гарантування дотримання прав і свобод людини і громадянина. За умов балансу інтересів особи, суспільства і держави у відповідних сферах суспільного життя, виконання державою основних конституційних обов'язків, вирішення публічно значущих завдань із захисту основ конституційного ладу, оборони й безпеки країни важливого значення набувають організаційно-правові моделі забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави. Отже, одним із найважливіших її обов'язків є захист особи від протиправних посягань. У той же час вирішення пов'язаних із цим завдань не зводиться виключно до дій, спрямованих на знешкодження злочинців і зменшення рівня злочинності. Наведене не можливе без цілеспрямованої роботи із метою впливу на різні об'єктивні й суб'єктивні обставини, які так чи інакше зумовлюють вчинення злочинів, тобто кропіткої діяльності держави щодо упередження порушень й обмежень прав і свобод людини, розробки системи випереджаючої протидії та забезпечення безпеки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ. З огляду на сказане слід додати, що сфера запобіжної діяльності представлена значним масивом теоретичних і прикладних кримінологічних знань. Однак, незважаючи на це, уже тривалий час існує істотне протиріччя з приводу співвідношення між поняттями, які відображають різні види і форми кримінологічного впливу (головним чином, «протидією» і «запобіганням»). Спробуємо розібратися, який термін є більш ємним, точнішим, що і буде **метою статті**.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом протидію злочинності розуміють як особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльність відповідних суб'єктів (державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різноманітних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність із метою зниження інтенсивності процесів її детермінації на усіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня [1, с. 176]. У цьому сенсі протидія, по суті, має розглядатися як процес управління злочинністю. Більше того, існує позиція, згідно з якою ми в змозі управляти злочинністю, так само як і контролювати її. І це дійсно так, адже можливість управляти злочин-

ністю, системою її детермінації криється, зокрема, у самій злочинності як «культурному» феномені, як елементі культури, тобто злочинність, перебуваючи у взаємодії з іншими елементами суспільства, детермінована цими елементами і сама детермінує їх; а отже, про злочинність можна говорити лише як про інтегрований ефект такої взаємодії.

Однак разом із цим у науці представлений і інший погляд на сутність окресленої проблеми, тобто тлумачиться через уже згаданий вище термін «запобігання». Так, прихильники даного бачення запобігання злочинності визначають як сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на удосконалення суспільних відносин із метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки [2, с. 142]. У даному випадку базова категорія розглядається у вузькому сенсі, тобто як зовнішня, активна форма захисту особи (забезпечення зовнішнього боку захищеності її від кримінальних загроз) і як реалізація відповідних (морально-психологічного та правового характеру) заходів забезпечення стану стійкості самої особи перед кримінальними загрозами.

Необхідно зупинитися на тому, що, розвиваючи теорію соціального захисту в моделі антикримінальної політики, цей захист у прикладному аспекті слід розуміти як розробку і реалізацію комплексу (певного набору) заходів забезпечення стану захищеності особи від кримінальних загроз. У цьому комплексі першочергова роль повинна бути відведена спеціальним, головним чином правовим, заходам (захисту), завдяки яким реалізуються норми права, але за умови доповнення їх іншими соціальними заходами захисту, серед яких особливе значення надається морально-психологічним.

У кримінологічній літературі використовуються також інші терміни і категорії для характеристики запобіжної діяльності: «превенція», «профілактика», «попередження», «припинення», «контроль». Як влучно зауважує Г. С. Саркісов, «значна кількість термінів сама по собі говорить про нечітке, а то і спірне розуміння понять, що, мабуть, є наслідком недостатньої розробки цієї проблеми» [3, с. 40].

Наша позиція щодо цієї проблеми добре відома. З одного боку, ми приєднуємося до тих вчених (В. М. Бурлаков, Л. М. Давиденко, В. М. Кудрявцев, Г. М. Міньковський, О. Б. Сахаров та ін.), які вважають, що терміни «запобігання», «попередження», «профілактика» щодо злочинності у певних випадках можуть бути застосовані як взаємозамінні. З другого – погоджуємося з А. Ф. Зелінським щодо розмежування понять «запобігання», «припинення» і «профілактика» у контексті впливу на систему «злочин». Вони виступають елементами однієї системи.

При цьому профілактика – цілеспрямована діяльність із виявлення та усунення причин та умов конкретних злочинів; запобігання – недопущення реалізації замислених злочинів шляхом встановлення осіб, що намагаються їх вчинити, а також вжиття до них необхідних заходів; припинення – перешкодження продовженню розпочатого злочину та доведенню його до кінця. У цьому сенсі профілактика, запобігання і припинення є своєрідним містком між боротьбою зі злочинністю у класичному її розумінні (як результату інтеграції дій із розкриття, розслідування, профілактики злочинів, виправлення засуджених) тощо і правоохоронною діяльністю. Можна сказати, що профілактика, запобігання і припинення злочинів функціонально навіть ближчі до правоохоронної діяльності, оскільки стосуються таких стадій механізму злочинної поведінки, як прийняття рішення про вчинення злочину, його планування, підготовка і виконання рішення.

Отже, виділення стадій запобігання, припинення, профілактики дуже важливе щодо запобігання саме злочинам. Коли ж мова йде про злочинність у цілому як про соціальне явище, найчастіше використовується термін «запобігання злочинності» з виділенням в останньому різних видів і етапів запобіжної діяльності. Остання має системний характер і специфічні об'єкти, суб'єкти, засоби запобіжного впливу. У ній виділяють загальне, спеціально-кримінологічне та індивідуальне запобігання злочинам. Незважаючи на спроби провести між ними межу, у змістовному плані названі терміни є ідентичними, функціонально перехрещеними.

У той же час необхідно розрізнити поняття «запобігання злочинності», «боротьба зі злочинністю», «контроль над злочинністю», «протидія злочинності». Вони не тільки знайшли застосування в науці, а й, довівши свою спроможність, використовуються фахівцями, залученими до вирішення практичних кримінологічних завдань.

Розглядаючи таке поняття, як «контроль над злочинністю», необхідно звернутися до самого розуміння слова «контроль», яке тлумачиться як перевірка чогось, спостереження з метою перевірки. Поділяємо думку Я. І. Гілінського з приводу того, що соціальний контроль зводиться до наступних основних пунктів: суспільство через свої інститути закріплює цінності і норми; забезпечує їх трансляцію і соціалізацію індивідуумам; заохочує за дотримання норм і допустиме з точки зору суспільства реформування; карає за порушення норм; вживає заходів щодо попередження небажаних форм поведінки.

Дослідник відзначає, що соціальний контроль включає в себе як нормотворчу діяльність (щодо створення, закріплення і поширення зразків правомірної поведінки в суспільстві), так і вельми широкий

спектр державних і суспільних реакцій на вчинений злочин. І якщо перша складова контролю (нормотворчість) за великим рахунком не є предметом кримінології (хоча це і не виключає проблематики кримінологічної експертизи нормотворчості), то друга – контроль за поведінкою – виступає предметом вже не тільки кримінології, а й інших галузей права кримінального циклу [4, с. 421].

Аналізуючи соціальний контроль саме як контроль за злочинною поведінкою, його справедливо розглядати як один із напрямків політики держави у сфері протидії злочинності, яка реалізується в таких видах діяльності, як охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки; запобігання, розкриття та розслідування злочинів; судовий розгляд і призначення кримінального покарання або інших заходів кримінально-правового характеру; виконання кримінальних покарань; постпенітенціарний вплив на осіб, які відбули кримінальне покарання; відшкодування жертвам злочинів.

Таким чином, «контроль над злочинністю» включає в себе широкий спектр політичних дій, що, до речі, робить це поняття більш уразливим для критики. У цілому варто відзначити, що спільним недоліком всього спектра понятійного апарату теорії протидії злочинності вважається те, що наявні терміни не завжди повно і об'єктивно відображають всю гаму і різноманітність соціальної практики кримінологічного впливу на злочинність, протистояння або протиборства з нею.

Сучасними концепціями протидії та соціального «контролю за злочинністю» останнім часом особлива увага приділяється теорії «кримінологічної безпеки». Узагальнюючи наявні точки зору з цього приводу, можна навести такі підходи до розуміння цього феномену:

1) стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, коли забезпечуються постійний розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і припинення реальних і потенційних кримінальних загроз;

2) здатність держави і суспільства активно протистояти посяганням злочинних співтовариств і окремих злочинців на життєво важливі інтереси громадян, держави і суспільства та нейтралізувати загрози, що надходять від них;

3) діяльність особи, суспільства і держави, світового співтовариства щодо виявлення, запобігання, послаблення, усунення та відвернення кримінальних небезпек, загроз та ризиків для відповідних об'єктів;

4) багаторівнева, динамічна система, яка відображає стан рівноваги між криміногенними загрозами різним параметрам належного функціонування соціуму та існуючими засобами їх нейтралізації.

У цілому ж, розвиваючи дану концепцію, можна висловити таке судження, що «контроль», «боротьба», «безпека» є складовими більш загального соціального процесу – протидії злочинності. Говорячи про поняття «протидія», необхідно відзначити, що це – складне слово, утворене від прислівника «проти» – зустрічно, назустріч, та іменника «дія» – 1) прояв якоїсь енергії, діяльності, а також сама сила, діяльність, функціонування чого-небудь; 2) результат прояву діяльності, вплив. Сам термін «протидія» розуміється як дія, що перешкоджає іншій дії; опір.

У кримінологічній науці висловлена думка про те, що вживання терміна «протидія» стосовно злочинності не відображає суті розглядуваної діяльності щодо боротьби із нею. Однак було б доречно навести як приклад третій закон Ньютона – закон «дії та протидії», один з основних законів механіки, згідно з яким дії двох матеріальних тіл одне на одне рівні за величиною і протилежні за напрямом. У контексті кримінологічної теорії «протидії» стане у нагоді тоді, коли діяльність (за своєю суттю та змістом) державних органів, суспільства та окремих громадян дорівнюватиме і буде протилежною за спрямуванням діяльності осіб, які вчиняють злочини.

Разом із тим очевидно, що використання терміна «протидія злочинності» дозволяє відобразити всю сукупність діяльності держави, суспільства та громадян щодо недопущення злочинних посягань. Недарма останнім часом цей термін активно використовується не лише в науці, а й у законотворчій діяльності.

З урахуванням законодавчого визначення указаних понять можна виявити наступні ознаки протидії:

- 1) діяльність державних органів, інститутів громадянського суспільства, організацій та фізичних осіб у межах їх повноважень, спрямована проти злочинних посягань;
- 2) метою протидії є мінімізація і (або) ліквідація наслідків злочинної діяльності;
- 3) може здійснюватися як за допомогою ранньої (профілактичної) запобіжної діяльності, спрямованої на виявлення і подальше усунення причин протиправної (злочинної) діяльності, так і за допомогою боротьби, спрямованої на виявлення, запобігання, припинення, розкриття та розслідування злочинів.

Проведений нами аналіз показав, що «протидія злочинності» є більш прийнятним поняттям для визначення сукупності заходів, спрямованих на зниження рівня протиправних діянь і підвищення рівня захищеності громадян, суспільства і держави в цілому. Таким чином, протидію злочинності можна представити у вигляді системи, що

включає в себе заходи профілактики та заходи запобігання як окремим злочинам, так і злочинності в цілому.

У цьому контексті додамо, що система протидії злочинності функціонує ефективно лише в тому випадку, якщо спрямована на нейтралізацію, блокування її основних ознак. Вважаємо за доцільне зазначити, що нині розглядуваному явищу притаманні: історична зумовленість, соціальність, мінливість, глобальність сфери поширення, наявність фонових явищ, структурність побудови тощо [5, с. 47]. Як наслідок, у зв'язку з цим виникають специфічні відносини в державі, суспільстві та між окремими громадянами із приводу існування злочинності та здійснення злочинної діяльності. Таким чином, об'єктом протидії злочинності є відносини, що складаються в державі, суспільстві та між окремими громадянами із приводу появи і функціонування злочинності.

Предметом протидії є ті елементи, без яких злочинність не може існувати і функціонувати, тобто саме з ними ведеться боротьба, їм намагаються запобігти, протистояти. Отже, предметом протидії будуть виступати корупція, економічна основа злочинності, соціальні фактори, що сприяють успішному її функціонуванню, структурні елементи злочинності тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підбиваючи підсумок викладеного, можемо виділити такі сутнісні ознаки системи протидії злочинності:

- 1) протидія злочинності є специфічною галуззю соціального управління, а не безсистемним, хаотичним набором різноманітних заходів;
- 2) найважливішою рисою протидії злочинності є її багаторівневий характер. Це проявляється, зокрема, у тому, що вона складається з подолання причин злочинності в цілому, причин окремих її різновидів, а також причин та умов конкретних злочинів;
- 3) протидія злочинності здійснюється як у процесі вирішення загальних завдань соціального та економічного розвитку, так і в ході реалізації спеціально-кримінологічних заходів;
- 4) процес протидії злочинності складається із взаємодії різних її суб'єктів, серед них органи влади та управління, правоохоронні органи, адміністрації підприємств і установ, громадські формування, окремі громадяни;
- 5) серед ієрархії цілей, що стоять перед системою протидії злочинності, найважливішою є раннє запобігання. Мова йде про запобігання несприятливому формуванню особистості, тобто навіть самій можливості виникнення криміногенних особистісних якостей. Тим

самим чинники злочинної поведінки викоринюються на самому початку, у зародку;

- б) поняття «протиїдія злочинності» є збірним, комплексним і на індивідуальному рівні включає в себе профілактику, запобігання і припинення злочинів. Оскільки злочин – завжди процес, що розвивається в часі, то основний спосіб запобігання йому полягає в тому, щоб, своєчасно втрутившись в цей процес, не допустити його розвитку. Головна відмінність зазначених видів діяльності в часовій дистанції між їх реалізацією і фактом вчинення злочину, а також у ступені інтенсивності та динамічності застосування.

Список використаних джерел

1. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головіна. – Х.: Право, 2014. – 440 с.
2. Кримінологія (Загальна частина): навчальний посібник / кол. авторів А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, Л. М. Давиденко та ін.; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х.: Вид-во ХНУВС, 2011. – 240 с.
3. Саркисов Г. С. Социальная система предупреждения преступности / Г. С. Саркисов. – Ереван: Айастан, 1975. – 159 с.
4. Гишинский Я. И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» / Я. И. Гишинский. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. – 520 с.
5. Организованная преступность – 3 / под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – М.: Криминологическая ассоциация, 1996. – 400 с.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2015.

Александр Маркович Бандурка,

*доктор юридических наук, профессор, академик Национальной академии правовых наук Украины
(Харьковский национальный университет внутренних дел,
Харьков, Украина);*

Алексей Николаевич Литвинов,

*доктор юридических наук, профессор
(Харьковский национальный университет внутренних дел,
Харьков, Украина)*

СИСТЕМА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ: ПОНЯТИЕ И СУЩНОСТЬ

Статья посвящена исследованию системы противодействия преступности, ее сущностных признаков и сравнению со смежными категориями. Определено место этого понятия в системе криминологических категорий.

Ключевые слова: *противодействие преступности, система, предотвращение, профилактика преступлений, управление.*

Oleksandr M. Bandurka,

Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Law Sciences of Ukraine, President of the Criminological Association of Ukraine

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine);

Oleksii M. Lytvynov,

Doctor of Law, Professor,

executive secretary of the Criminological Association of Ukraine

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE SYSTEM OF COUNTERACTING CRIME: THE CONCEPT AND ESSENCE

The article is devoted to the research of the system of counteracting crime, its essential features and comparison with adjacent categories, including "crime prevention", "control over crime", "criminological security". It is stressed that the counteraction crime is a specific branch of social management, where its multilevel nature is the most important feature. It is reflected in particular in the fact that it consists of addressing the causes of crime in general, causes of some of its varieties, as well as the causes and conditions of specific crimes. It is revealed that counteraction crime is carried out both in the process of solving common problems of social and economic development, and in the course of realizing special and criminological measures. The process of combating crime consists of the interaction between various of its subjects, among them – the authorities and management, law enforcement agencies, administrations of enterprises and institutions, NGOs and individu-

als. The hierarchy of objectives that the system of combating crime is facing is studied; thus it is found out that the most important goal is early prevention of crimes. The authors talk about preventing unfavorable formation of a personality that is even the possibility of forming criminogenic personal qualities. Thus, factors of criminal behavior are eradicated at the beginning of their formation. It is proved that the concept of "counteraction crime" is a collective, comprehensive and at the individual level includes prevention measures, prevention and suppression of crime. It is established that these types of criminological influence is functionally even closer to law enforcement activity because it is related to such stages of the mechanism of criminal behavior, as the decision-making to commit a crime, its planning, preparation and execution of the decision. It is concluded that as a crime is always a process that is developed in the time, the main way to prevent it is to intervene in the process timely and to prevent its development. The main difference between these activities is in time distance of their realization from the fact of a crime's commission, as well as the degree of intensity and dynamic of use. Consequently, the use of the term "counteraction crime" makes it possible to reflect the totality of the state, society and citizens' activity to prevent crimes. That is the reason for using the term "counteraction" in recent years not only in science but also in legislative activity.

Key words: counteraction crime, system, prevention, crime prevention, management.

